

Hazırladı: Mehriban Zeynalova, Təmiz Dünya Qadınlara Yardım İctimai Birliyinin sədri.

İyun 2018

Mətbuata çap üçün göndərilmişdir və ƏƏSM nazirliyinin “Sosial Həyat” jurnalında dərc olunması üçün göndəriləcəkdir.

“MÜDAFİƏ VƏ XİLAS” PROQRAMLARININ EFFEKTİV SONLUĞU.

Dünyada və Azərbaycanda gender əsaslı zorakılıq qurbanlarının müdafiəsi və xilas proqramlarının mövcudluğu, qadınlara münasibətdə ayrı-seçkilik və o cümlədən, qeyri-insani münasibətdən xilasını nəzərdə tutur. Ölkələr, vətəndaşları olan qadınların kişilərlə bərabərliyini ilk öncə öz ali qanunları olan Konstitusiyalarında təsdiqləyir. Hələ də, dünyada bir çox ölkələr mövcuddur ki, orada qadın və kişi bərabərliyi konstitusiyada öz əksini tapmır.

Azərbaycan şərq ölkələrində ilk olaraq qadın və kişi bərabərliyini tanıyan ölkədir. Lakin, Azərbaycanda qadın kişi bərabərliyini qoruyan digər unikallıq isə yazılmamış qanunlardır. Yazılmamış qanunlar -davranışdan, adətdən, sözdən yaranmış bir idarəçilik formasıdır. Biz, bu yazıda yazılmamış qanunlardan yox, qadın kişi bərabərliyini təmin edən yazılı qanunlarımızdan söhbət açmaq istəyirik. O qanunlar ki, çətinə düşən qadınların xilasını, onların güclü və güvənli olmasına dəstək verir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bütün ölkələr qadın-kişi münasibətlərini Konstitusiya ilə tənzimləyir. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası, təkcə qadın və kişi bərabərliyini deyil, o cümlədən, çətin və həssas vəziyyətdə olan vətəndaşların reabilitasiya və reintegrasiyasını həyata keçirmək üçün hüquqi imkanlar yaradır. Əgər Konstitutsiyanın 25 maddəsi bərabərlik hüququnu təsbit edirsə, maddə 12 (azadlıq), maddə 13 (mülkiyyət), maddə 15 (iqtisadi güc), maddə 16 (sosial müdafiə), maddə 17 (ailə), maddə 32 (şəxsi toxunulmazlıq)¹ və s. bu kimi kifayət qədər digər konseptual

---

¹ Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası 12 noyabr 1995-ci il. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusunda dərc edilmişdir (31 iyul 1997-ci il, № 1) («LegalActs»).

maddələr əsas verir ki, həssas durumda olan ölkə vətəndaşlarının reabilitasiya və reintegrasiyası həyata keçirilsin. Lakin, nəzərə almaq lazımdır ki, Konstitusiya ümumi təzisləri və istiqamətləri müəyyənləşdirir.

Bu baxımdan həssas vəziyyətdə olan qadınların reabilitasiya və reintegrasiyanın həyata keçirilməsi üçün ölkəmizdə hansı hüquqi bazanın olmasına diqqət yetirək.

İlk diqqət etdiyimiz sənəd, 10 oktyabr 2006-cı il Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları tərəfindən imzalanmış, "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunudur.² Qanunun məqsədi cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarını aradan qaldırmaqla, kişi və qadınlara ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanlar yaratmaqla gender bərabərliyinin təmin edilməsindən ibarətdir.

Sual oluna bilər ki, həssas vəziyyətdə olan qadınların reabilitasiya və reintegrasiyasında qanunvericilik bazasına baxış edilməsi əvəzinə nə üçün bu sənədə istinad edilir. Məsələ ondadır ki, bəzi hallarda qadınların həssas və çıxılmaz vəziyyətə düşməsinə məhz cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin mövcudluğu səbəb olur.

Qadına qarşı ayrı seçkilik həyatın müxtəlif sahələrində özünü göstərə bilər. Lakin qadın və uşaqların daha çox üzləşdiyi, ağır fəsadlarla nəticələnən ayrı-seçkilik halı gender əsaslı zorakılıqdır.

Gender əsaslı zorakılıq nədir? 1993-cü ildə BMT-nin "Qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılması haqqında" bəyannaməsi "İctimai və şəxsi həyatda baş verən məcburi və əsassız şəkildə azadlıqdan məhrum olunma daxil olmaqla, qadınların fiziki, psixoloji və cinsi zərər görməsi ilə nəticələnən istənilən gender zorakılığı"nı qadınlar əleyhinə zorakılıq adlandırmışdır. Buraya həmçinin ümumi cəmiyyət daxilində, ailədə baş verən, dövlət tərəfindən həyata keçirilən və ya göz yumulan, qəbul edilən zorakılıq da daxildir.

Gender zorakılığının növlərinə bunlar daxildir: məişət zorakılığı, cinsi zorakılıq, cinsi təcavüz, qadın alveri, məcburi fahişəlik və digərləri. Lakin gender zorakılığı bunlarla məhdudlaşmır. Zorakılığın bu növləri fiziki, zehni (psixoloji), cinsi, reproduktiv sağlamlıq və digər sağlamlıq problemlərinə yol açar. Buna əlavə olaraq, qadınların sinfi, irqi, etnik mənsubiyyət, din, yaş, cinsiyyət və vətəndaşlıq statusu kimi faktorlara

---

² "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU" 20 fevral 2011-ci il, № 40, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2011-ci il

əsaslanan çoxsaylı və kəşşən şəxsiyyətləri onların zorakılığa məruz qalmalarını artırır bilər.³

Gender əsaslı zorakılıq qurbanlarına qarşı edilən bütün zorakılıq halları vaxtında aradan qaldırılmazsa, böyük fəsadlarla nəticələne bilər. Baş verənlər təkəcə zorakılığın qurbanları olan qadınlara dəyən ağır fəsadlarla nəticələnmir, bu fəsadlar qadının özü, uşaqları, yaxın qohumları və o cümlədən birbaşa cəmiyyətə mənfi təsirlərlə nəticələnilir. Odur ki: "Qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılması haqqında" bəyannaməsinin (20 dekabr 1993-cü ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmişdir, Qətnamə 48/104) "əldə olan ehtiyatlardan istifadə etmək şərtilə və zəruri olan hallarda, beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində, zorakılığa məruz qalan qadınlara, lazım olduqda, onların uşaqlarına, ixtisaslaşdırılmış şəkildə maksimal köməklik etmək, məsələn, reabilitasiya, uşağa qulluq və onun saxlanması, müalicə, məsləhət vermə, tibbi və sosial xidmət, müvafiq mərkəz və proqramların, o cümlədən dəstək strukturlarının yaradılması üçün lazımi iş aparılmalıdır; onların təhlükəsizliyi, fiziki və psixoloji reabilitasiyası üçün digər müvafiq tədbirlər görülməli;"⁴

Gender əsaslı zorakılıq qurbanları olan qadın və uşaqların reabilitasiyası, həmin fəsadların vaxtında aradan qaldırılması üçün ən yaxşı alət və vasitədir.

Bəs Azərbaycan Respublikasının hansı qanunvericilik aktları hansı hədəf qruplarının reabilitasiya üçün hüquqi imkanlar yaradır? Bir sıra qanunvericilik aktlarını diqqətinizə çatdırıraq⁵:

- "Əlilliyin və uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun qarşısının alınması, əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu.⁶
- "Əlilliyin qarşısının alınması, əlillərin reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında" və "Veteranlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı şəhəri, 25 avqust 1992-ci il, № 284,⁷

³ Qadınlara Qlobal Liderlik Mərkəzi New Jersey Dövlət Universiteti, Rutgers <http://cwgl.rutgers.edu>

⁴ Qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılması haqqında" bəyannamə maddə 4 g bəndi.

⁵ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 noyabr, 1995, http://www.azerbaijan.az/portal/General/Constitution/constitution_01_a.html

⁶ Qanun, Bakı şəhəri, 25 avqust 1992-ci il, № 284 , http://ses.gov.az/uploadfiles/news/old/file/eliller_qanunu.doc

⁷ <https://sosialish.wordpress.com/2011/03/28/%C9%99lilliyin-qarsisinin-alinmasi-%C9%99lill%C9%99rin-reabilitasiyasi-v%C9%99-sosial-mudafi%C9%99si-haqqindaaz%C9%99rbaycan-respublikasinin-qanunu/>

- İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu Bakı şəhəri, 28 iyun 2005-ci il № 958-IIQ⁸
- Penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu Bakı şəhəri, 31 may 2007-ci il № 353-IIIQ⁹
- Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 22 iyun 2010-cu il № 1058-IIIQ¹⁰
- Sosial xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 30 dekabr 2011-ci il № 275-IVQ¹¹
- İnsan alverinin qurbanı olmuş uşaqların sosial reabilitasiyası və cəmiyyətə reinteqrasiyası üzrə proqram"ın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı Bakı şəhəri, 06 fevral 2014-cü il № 37¹²

Qeyd edilən qanunvericilik aktları həssas vəziyyətdə olan vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulur. Lakin bizim diqqətə çatdırdığımız mövzu gender əsaslı zorakılıq qurbanlarının reabilitasiya prosesi olduğundan o halda, yuxarıda qeyd edilən qanunvericilik aktlarının siyahısı qismən azalacaq. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında reabilitasiya və reinteqrasiya prosesinin hüquqi vəziyyətinə nəzər salaq:

Reabilitasiya, sosial reabilitasiya və inteqrasiya ifadələri gender əsaslı zorakılıqdan müdafiə edən qanunların yalnız birində- İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununda müşahidə edirik. Qanunun IV fəslə belə qeyd edilir, "İnsan alveri qurbanlarının sosial reabilitasiyası və müdafiəsi"¹³. Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanununda reabilitasiya və ya sosial reabilitasiya ifadələrinə rast gəlmirik. Məsələn, qanunun¹⁴ 15-ci

⁸ <http://www.e-qanun.az/framework/10641>

⁹ <http://e-qanun.az/framework/13556>

¹⁰ <http://e-qanun.az/framework/20131>

¹¹ <http://e-qanun.az/framework/23195>

¹² <http://www.e-qanun.az/framework/28126>

¹³ DİN. Tərəfindən hazırlanmış "İnsan alverinə qarşı mübarizəyə dair normativ hüquqi aktlar". Bakı 2009. Səh.78. Daxili İşlər Nazirliyinin mətbəəsi.

¹⁴ Qaracayev.C.Y. "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun Kommentariyası. Bakı.,2011. Səh. 119-120

maddəsində daha çox "məişət zorakılığından zərər çəkmişlərin sosial müdafiəsi" ifadəsinə rast gəlirik. Reabilitasiya ifadəsi, 15.0.5. bəndində "zərər çəkmiş şəxslər üçün psixoloji reabilitasiya kurslarının təşkili" cümləsi ilə ifadə edilir. Digər qanunvericilik aktı olan "Sosial xidmət haqqında" Qanuna diqqət etsək, eynilə daha çox "sosial xidmət" anlayışına aid ifadələrə rast gəlirik. Qanunun, **1.0.1. bəndində sosial xidmət** - "çətin həyat şəraitində yaşayan şəxsin (ailənin) sosial problemlərinin aradan qaldırılması və ictimai həyatda digər insanlarla bərabər iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində həyata keçirilən kompleks tədbirlər" kimi ifadə olunur, yalnız Qanunun, 7.1. bəndində "Çətin həyat şəraitində olan şəxslərə sosial xidmətin ayrı-ayrı formalarına və növlərinə uyğun sosial xidmətin göstərilməsi məqsədilə qanunla müəyyən edilmiş qaydada sosial xidmət müəssisələri (ahıllar, əlillər və sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün internat evləri, psixonevroloji internat, insan alveri qurbanları üçün yardım mərkəzləri, penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslər üçün sosial adaptasiya mərkəzləri, günərzi qayğı mərkəzləri, **yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün ixtisaslaşdırılmış sosial reabilitasiya müəssisələri**, sosial-psixoloji yardım mərkəzləri, müvəqqəti sığınacaqlar, peşə istiqamətləndirmə mərkəzləri, palliativ yardım mərkəzləri, hospislər, **icma əsaslı reabilitasiya mərkəzləri**, himayədar ailə, kiçik qrup evləri, müvəqqəti qayğı xidmətləri, sosial mağazalar və yeməxanalar və digər müəssisə və xidmətlər) yaradılır və fəaliyyət göstərir" müddəaları yer alır. Lakin "sosial reabilitasiya" anlayışına və ya onun açıqlamasına dair heç bir qanunvericilik aktında qeydə rast gəlmirik. Hətta "sosial müdafiə" anlayışı ilə "sosial reabilitasiya" anlayışları eyniləşdirilir.

Çətin və həssas vəziyyətdə olan insanların reabilitasiyasını təmin edən müsbət hüquqi tənzimlənməyə misal Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2006-cı il 6 mart tarixli, 62 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş, "İnsan alveri qurbanlarının sosial reabilitasiyasının həyata keçirilməsi qaydaları" dır.¹⁵ Lakin hətta bu müsbət hüquqi aktda, reintegrasiya planının elementləri müşahidə edilsə də, bütünlükdə, onun adı çəkilmir və planı yoxdur.

"Sosial müdafiə" nədir? – Təbiətin və sosial həyatın yaratdığı çətinliklərlə üz-üzə qalan insanlar mövcud təhlükələrdən müdafiə olunmaq məqsədi ilə yollar axtarır, bu təhlükənin yarada biləcəyi problemlərin, o cümlədən yoxsulluq probleminin həlli üçün daim axtarışda olublar. Xəstəlik, yaşlılıq kimi qaçılmaz sosial risklər tarixin ən müxtəlif dövrlərində bir qayda olaraq insanları aclıq və səfalət təhlükəsi ilə üzləşməyə məhkum edib. Bu riskləri aradan qaldırmaq və ya yüngülləşdirmək məqsədi ilə daim

---

¹⁵ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2006-cı il 6 mart tarixli, 62 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş, "İnsan alveri qurbanlarının sosial reabilitasiyasının həyata keçirilməsi qaydaları

axtarışda olan insan cəmiyyətləri zaman keçdikcə, mərhələ-mərhələ sosial müdafiə sistemi modelini yaradıb ki, bu gün bu model hələlik sosial siyasətin ən fundeamental parçası kimi qiymətləndirilə bilər¹⁶. Göründüyü kimi, "sosial müdafiə" anlayışı ilə "sosial reabilitasiya" anlayışlarını eyniləşdirmək doğru deyil. "Reabilitasiya", "sosial reabilitasiya" və "reintegrasiya" dedikdə nəyi ehtiva edildiyinə nəzər salaq.

Ümumilikdə reabilitasiya nədir?

Reabilitasiya- latınca *rehabilitatio*, yəni, bərpa mənası daşıyır¹⁷. Bəzən reabilitasiya anlayışının məzmun və mənası "Əvvəlki hüquqların rəsmi bərpası; xəsarət almış şəxsin şərəf və nüfuzunun bərpası" kimi də qəbul edilir. Reabilitasiya həssas vəziyyətdə olan, hər hansı hadisədən zərərçəkmiş şəxsin psixoloji, sosial, fiziki sabitliyinin bərpasını təmin edən bir prosesdir.

Reabilitasiya (fransızca- *réhabilitation*, latınca *re* + *yenidən*+ *habilis* - rahat, uyğunlaşdırılmış) mənasını verir.

Tibbi, sosial və ictimai fəaliyyətlərin birləşməsi sayəsində maksimum mümkün kompensasiya (və ya bərpa) məqsədi ilə həyata keçirilir, xəstələr, əlillər və zərərçəkmişlərin pozulmuş və ya fəaliyyətini itirmiş orqanlarının funksiyalarının sosial reintegrasiyasını (və ya uyğunlaşması) nəzərdə tutur.¹⁸

Sosial reabilitasiya dedikdə-vətəndaşların sosial hüquqlarının qorunmasına yönəlmiş dövlət, özəl və ictimai təşkilatların həyata keçirdiyi tədbirlərin birləşməsidir. Sosial reabilitasiya prosesi fərdi və cəmiyyət arasındakı qarşılıqlı bir prosesdir ki, bir tərəfdən fərdi sosial təcrübənin köçürülmə üsulu, sosial əlaqələr sistemində daxil edilməsi yolu ilə, digəri isə şəxsi dəyişmə prosesini əhatə edir¹⁹.

---

¹⁶ Ayxan Məcidov " Sosial Müdafiə nədir?" 525-ci qəzet, sosial. 13.01.2014 cü il.
https://525.az/site/?name=xeber&duzelis=0&news_id=14770#gsc.tab=0

¹⁷ [Советский энциклопедический словарь](#) / Гл. ред. [А.М. Прохоров](#). — 4-е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1988. — 1600 с.

¹⁸https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_medicine/26348/%D0%A0%D0%B5%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F

¹⁹https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F

Sosial iş texnologiyası kimi sosial rehabilitasiya insanın sosial vəziyyətinin bərpası, həyatında çətin vəziyyət yaradan problemlər nəticəsində itirmiş və ya azaldılmış bir qrup şəxsdir. Belə problemlər əlillik, miqrasiya, işsizlik, azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkənlər və sairidir.

Rehabilitasiya. Ümumi yanaşma

Bəzən rehabilitasiya prosesinin ilkin məqsədi - sağlamlığın bərpasına yönəlmiş fəaliyyət kimi başa düşülür. Lakin əslində rehabilitasiya prosesi çoxtərəfli və əhatəli prosesdir. Bu yanaşmada tibbi xidmətlə yanaşı, psixoloji, sosial və digər xidmətlər də nəzərdə tutulmalıdır. Beləliklə, rehabilitasiya prosesinə yanaşma əhatəli olmaqla, fərdin zorakılıq nəticəsində keçirdiyi fiziki, emosional, sosial vəziyyətinin dəyişməsinə xidmət etməlidir.

Zorakılıq nəticəsində alınmış zədə insan həyatına mənfi təsirlə öz əksini tapır. Hətta, vaxtında göstərilən ən müasir və effektiv tibbi yardım digər yardımlarla - yəni psixoloji, sosial, hüquqi və s. vəhdətdə həyata keçirilməzsə, göstərilən tibbi yardım heç bir təsire malik olmur.

Effektiv rehabilitasiyanı təmin etmək və şəxsin təkrar zərərçəkmişə çevrilməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə xüsusi yardım proqramlarına aşağıdakı komponentlər daxildir:

- zərərçəkmişlə ilk əlaqə zamanı və gündəlik vəziyyətin qiymətləndirilməsi.
- Tibbi müalicə-müəyyən edilən nasazlığın müalicəsi, digər mütəxəssislərə istiqamətləndirmə, davamlı tibbi nəzarət.
- Fərdi və qrup şəklində psixoloji məsləhət və ya psixoterapiya.
- Sosial yardım – zərərçəkmişə yardım, ailəyə, cəmiyyətə, zərərçəkmişin sosial mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinin bərpası.
- Rehabilitasiyanın digər mərhələlərinin müşahidəsi.

Göstərilən yardımlar könüllülük prinsipi ilə və şəxsin yazılı razılığı əsasında həyata keçirilir. Zorakılıq nəticəsində yaranan fəsadlardan asılı olaraq rehabilitasiya prosesində ilkin yardım - tibbi və psixoloji yardım olur. Sosial yardım əsasən, sosial problemlərin həllinə ünvanlanır. Bu mərhələdə şəxsin cəmiyyətə qayıdışına hazırlıq prosesi həyata keçirilir.

SOSIAL REABILİTASIYANIN STRUKTURU

Sosial reabilitasiya reabilitasiyanın elementi və ya növü (tərəfi, aspekti) olduğundan, ilk növbədə reabilitasiya anlayışına diqqət yetirək. Müxtəlif müəlliflər²⁰ tərəfindən reabilitasiyaya dair bir çox şərhlər irəli sürülür. Bu şərhlərdən aşağıdakı anlayışı xüsusi vurğulayaraq, diqqətə çatdırmağı məqsədəuyğun hesab etmək olar:

Reabilitasiya – pozulmuş insan orqanizminin bərpasına və ya onun kompensasiyasına yönəlmiş müəyyən prosesdir.

Bu müəyyən etmədə, ilk növbədə aşağıdakılara diqqət yetirək:

reabilitasiya – orqanizmə (insan orqanizminə) aid edilir;

reabilitasiya – sosial varlıq olan insana aid edilir.

Qeyd edlənəri nəzərə alaraq, tibbi və sosial reabilitasiya arasındakı fərqlərə diqqət yetirmək daha məqsədə uyğundur.

Reabilitasiya ilə bağlı ilkin anlayışlar, əsasən, tibbi yanaşma ilə bağlı olmuşdur. Bu yanaşmada insanın psixosomatik (bədən ağrısı) keyfiyyətinə diqqət yetirilirdi. Belə ki, insan bədəninin bərpası onun sosial sağlamlığının müvəffəqiyyəti kimi qiymətləndirilirdi.²¹ Lakin, tədricən bu yanaşma dəyişikliyə uğradı və insanın reabilitasiyası onun əmək funksiyasının bərpası ilə yekunlaşmayaraq, fərdin bütünlüklə sosial qabiliyyətinin inkişafı kimi qiymətləndirildi.

Əgər insan və onun orqanizmi reabilitasiya prosesində ön planda dayanırsa, onda orqanizmin pozulması reabilitasiyanın predmeti kimi qəbul edilir.

İnsan orqanizminin pozuntusu dedikdə - hərəkətverici, nitq, əmək, təhsil, ünsiyyət və digər funksiyalar nəzərdə tutulur.

Həm tibbi, həm də sosial reabilitasiya iki əsas növdə həyata keçirilir.

- pozulmuş funksiyaların bərpası;
- pozulmuş funksiyaların kompensasiyası.

---

²⁰ См.: Акатов, Л. И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья

/ Л. И. Акатов, М., 2003; Гоголева, А. В. Беспризорность: Социально-психологические и педагогические аспекты / А. В. Гоголева, М.; Воронеж, 2004; Холостова, Е. Н. Социальная реабилитация : учеб. пособие / Е. Н. Холостова, Н. Ф. Дементьева. М., 2006; Храпылина, М. П. Основы

²¹ Восстановление трудоспособности // Хроника ВОЗ. 1969. Т. 23а.

Birinci hal bərpa reabilitasiyası, ikinci hal kompensasiya reabilitasiyası adlanır.

Sosial reabilitasiya – əsasən həssas qruplara istiqamətlənir. Bu hissə, həssas qruplara aid olan zorakılıq qurbanlarının sosial reabilitasiyaya cəlb edilməsi və onlara göstərilən xidmətlərə dair qaydalardan bəhs olunacaq.

Sosial reabilitasiyanın xarakterinə gəldikdə isə, onu qeyd etmək istərdik ki, sosial reabilitasiya **qeyri-mütəşəkkil** və **mütəşəkkil** ola bilər.

Qeyri - mütəşəkkil reabilitasiyada, şəxs, intuitiv olaraq öz orqanizmini ona məqbul səviyyədə ətraf mühitə uyğunlaşdırır. Belə halda sosial reabilitasiya prosesi uzunmüddətli olur.

Mütəşəkkil reabilitasiyada isə reabilitasiya prosesi qısa olur. Buna səbəb reabilitasiya planının hazırlanması və peşəkar xidmətin təşkilidir.

Sosial reabilitasiyaya fərqli variantlarda: hərəkətdə olan proses, son nəticə, fəaliyyət və texnologiya kimi baxmaq olar.²²

Sosial reabilitasiya strateji məqsəd olaraq şəxsiyyəti sarsıntılara qarşı dayanıqlı etməklə, onun cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyasını təmin edən prosesdir. Bu proses dinamik sistem olmaqla, inkişaf prosesinin ortaya çıxan qarşılıqlı təsirinin həyata keçirilməsində fərdi planın ardıcıl reallaşdırması üçün taktiki vəzifələri həyata keçirir. Sosial reabilitasiya prosesi mütəxəssis nəzarəti altında, xüsusi təşkil edilmiş müəssisələrdə həyata keçirilir. Həmin müəssisələrdə zorakılıqdan zərərçəkmiş şəxsə təsir edən xüsusi metod və üsullardan istifadə edilir.

Sosial reabilitasiya son nəticə kimi - sosial təhlükəli vəziyyətdə, yaxud mühitdə olan şəxsin müvafiq reabilitasiya mərkəzində kompleks reabilitasiyası və onun cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına daxil olması(uyuşmaq) və natamamlıq hissindən azad olmasını nəzərdə tutur.²³ Sosial reabilitasiya fəaliyyət kimi - sosial reabilitasiyanı təşkil edən və sosial reabilitasiyanın subyektinə çevrilən zərərçəkmişin iştirakını nəzərdə tutur. Sosial reabilitasiya fəaliyyəti – mütəxəssis və zərərçəkmişin məqsədyönlü fəal hərəkətidir ki, nəticədə səmərəli və tam dəyərli nəticə, yardım alan şəxsin sosial həyata qayıdışıdır.

---

²² См.: Акатов, Л. И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы : учеб. пособие / Л. И. Акатов. М., 2003.

²³ О. Б. Бельх., Структурный анализ социальной реабилитации несовершеннолетних.

Adı çəkilən fəaliyyət, mütəxəssisdən dərin peşəkar biliklər, mənəvi-əxlaqi dəyərlər tələb etməklə yanaşı, onun yerinə yetirdiyi fəaliyyət nəticəsində zorakılıqdan zərərçəkmişin dəyərli şəxsiyyətə çevrilməsini tələb edir.

Sosial reabilitasiya fəaliyyəti digər fəaliyyətlər kimi keyfiyyət xüsusiyyətinə malikdir. Onlardan ən vacibi: məqsədyönlü fəaliyyət, səmərəlilik, dinamiklik və effektivlikdir.

Sosial reabilitasiya fəaliyyətinin məqsədyönlüklüyü dəqiq müəyyən edilmiş çərçivədə qurulur və son nəticədə zərərçəkmişin hansı şəxsi və psixi keyfiyyətlər üzrə dəyişəcəyini əvvəlcədən dərk edir.

Sosial reabilitasiya prosesinin səmərəliliyinin əsas şərti - hər bir mütəxəssisin fərdi fəaliyyət tərzini olmalıdır ki, müxtəlif üsullardan istifadə etməklə müsbət təsire nail olsun.

Sosial reabilitasiya fəaliyyətində dinamiklik – qurbanla iş zamanı cari vəzifələrin reallaşmasında yüksələn irəliləyişə nail olmaqdır. Sosial reabilitasiya prosesində ən vacib məqam qurbanın psixikasında cüzi olsa da müsbət dəyişikliyə nail olmaqdır. Sosial reabilitasiya prosesində dinamik dəyişiklik vasitəsi ilə şəxsiyyətin inkişafında əhəmiyyətli dərəcədə müsbət dəyişikliyə bütünlüklə nail olunur.

Sosial reabilitasiya fəaliyyətinin effekti, əvvəlcədən müəyyən edilmiş nəticədə maksimum imkanların əlaqələndirilməsidir. Bunu yalnız o halda müəyyən etmək olar ki, keyfiyyət meyarları ölçüyə gələn nəticəni göstərsin. **Keyfiyyət meyarlarının əsas əlamətləri:**

- qurbanın şəxsiyyətinin inkişafı;
- nəticə üzrə dövr; (ya dövr üzrə nəticə?)
- həyata adaptasiya qabiliyyətinin çevikliyi və inkişafı;
- reabilitasiya potensialı ilə sosial-iqtisadi həyata inteqrasiyanın mümkünlüyü.

Sosial reabilitasiyanın əsas elementlərindən biri də sosial reabilitasiya prosesini keçmiş şəxsin sosial mədəni mühitə qoşulmasıdır.

Sosial reabilitasiyanın effektiv təminatı ilk növbədə istifadə edilən müxtəlif texnologiyalardan ibarətdir.

Texnologiya (yunan sözü olub. "techne" -" sənət, ustalıq, bacarıq" və «logos» -"elm") – üsulların məcmusu və xam materialı əldə etmə, təkmilləşdirmə, yenidən hazırlama deməkdir. Əgər istehsal prosesinin texnologiyasından söhbət gədersə, belə halda mütəxəssislərin qeyd edilən anlayışa dair mübahisəsi yaranmır. Lakin "sosial

texnologiya” anlayışı tədqiqatçılar və sosioloqlar arasında böyük mübahisələr doğurur və fikir ayrılığı yaradır.

V. N. İvanov qeyd edir ki, sosial texnologiyanın mahiyyətinə dair müxtəlif nöqteyi-nəzərlərin təhlili göstərir ki, o, sosial sistemin gizli potensialını və metodlarını müəyyən etməyə, müvafiq sosial normaların bütünlükdə inkişafını uyğunlaşdırır.²⁴

Reabilitasiyanın həyata keçirilmə meyarları

Reabilitasiya meyarları özü də iki hissəyə bölünür:

Davamlı reabilitasiya:

- əgər, qurban problemlərini müstəqil həll etməyə hazır deyilsə;
- əgər, qurban böhrandan çıxma bilmirsə;
- əgər, qurban həyat keyfiyyətini bərpa edə bilmirsə, onun davamlı reabilitasiya ehtiyacı var. Sosial işçi ilkin qiymətləndirmə dövründə bu psixo-sosial vəziyyəti müəyyən etməli və buna uyğun fərdi plan hazırlamalıdır. Belə vəziyyətdə olan şəxslərin reabilitasiya prosesi sığınacaq daxilində kompleks xidmətlər çərçivəsində həyata keçirilməlidir.

Profilaktik reabilitasiya (məsləhət):

- əgər qurbanın fiziki vəziyyəti və funksiyaları normaldırsa;
- əgər qurbanın psixoloji vəziyyəti (idrak fəaliyyəti, emosional mühit, özünü qiymətləndirmə) normaldırsa;
- əgər qurbanın sosial əlaqələri və bu əlaqələrlə yanaşı digər münasibətlər mövcuddursa;
- əgər qurbanı ətraf mühit dəyişərsə, bu meyarlar müsbət dəyişiklikdən xəbər verir. Bu indikatorlara malik olan qurbanların reabilitasiya prosesi, sığınacağa daxil olmadan da həyata keçirilə bilər. Lakin, yuxarıda qeyd edilən bütün meyarlara baxmayaraq profilaktik reabilitasiya mütləq həyata keçirilməlidir. Çünki, adaptasiya olunmasına baxmayaraq şəxsin digər problemləri mövcud ola bilər ki, onlar da vaxtında həll edilməzsə, indikatorların qısa müddətdə dəyişməsinə gətirib çıxara bilər.

Reabilitasiya dövrü.

Reabilitasiya dövrü- mühüm müzakirə prdmeti olan məsələdir. Lakin təsəffüflə qeyd

---

²⁴ См.: Иванов, В. Н. Социальные технологии в современном мире / В. Н. Иванов. М., 1996. С. 25.

etmək lazımdır ki, reabilitasiya dövrü kifayət qədər, araşdırılmayan və dəqiq meyarı müəyyən edilməyən bir zaman ölçüsüdür.

“Q. hadisəsi:

Ailənin birgə nikah dövründə, ekiz qız uşaları olur. Qısa müddətdən sonra, ailə dağılır. Ana uşaqları uşaq evinə yerləşdirir. Ata yenidən evlənir. Qızlardan biri fiziki qüsurlu olduğu üçün, uşaq evində qalır, ikinci qız isə, ata tərəfindən yeni ailəyə gətirilir. 6 yaşlı qız, ailənin bütün ağır işlərinə cəlb edilir. Mal-heyvana baxmaqla yanaşı, ev işləri, o cümlədən yeni dünyaya gəlmiş uşaqlara dayəlik. Tələblərə cavab verilmədikdə, döyülmək və işgəncələr davamlı tətbiq edilir. Bu azmış kimi, 17 yaşında qonşu qadının aldatması nəticəsində, onun evində Q. zorlanır”.

Sığınacağa daxil olarkən:

Özünə qapanma;

Hormonal pozuntu;

Depresiyanın 3 əsas iki əlavə əlaməti;

Qorxular (boğazda düyünləmə, insanlara qarşı inamsızlıq)

Yuxusuzluq;

Mühitdən irəli gələn sosial əqli gerilik;

Cinsi travma;

Post travmatik stress pozuntusu;

Inthara meyillik və s.

Belə travma almış şəxslərin reabilitasiya dövrü Sizcə nə qədər olmalıdır?

Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunuun 19.3. maddəsində qeyd edilir ki: “Yetkinlik yaşına çatmamış zərər çəkmiş şəxslər yardım mərkəzində 3 ay müddətində, digər zərər çəkmiş şəxslər isə 2 ay müddətində zəruri hallarda sığınacaqla təmin oluna bilərlər”.

Digər bir sənəddə, İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Qanunda²⁵ reabilitasiya prosesinin müddəti aşağıdakı kimi qeyd edilir:

13.3. Sığınacaq davranışından, cinayət tətbiqi orqanları ilə əməkdaşlıq etmək və insan alverçilərinə qarşı ifadə vermək istəyindən asılı olmayaraq insan alverinin qurbanına onun xahişi ilə 30 gün müddətinə təqdim edilir.

---

²⁵ İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı şəhəri, 28 iyun 2005-ci il № 958-IIQ

13.4. Sığınacaq verilmə müddəti xüsusi polis qurumunun və ya insan alveri qurbanının vəsatəti ilə uzadıla bilər. Bütün hallarda sığınacağa yerləşdirmə və sığınacaq verilmə müddətinin uzadılması insan alveri qurbanının razılığı ilə həyata keçirilir.

16.3. Şəxs sığınacağa qəbul edilərkən onun yaşını dəqiq müəyyən etmək mümkün olmadıqda, lakin həmin şəxsin 18 yaşına çatmadığı ehtimal edildikdə, o, uşaq hesab edilir. Uşaqların sığınacaqda qalma müddəti 60 gündür. Sığınacaq verilmə müddəti xüsusi polis qurumunun, qəyyumluq və himayə orqanının və ya Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyanın vəsatəti ilə uzadıla bilər. Uşaqlar sığınacağa yerləşdirilərkən və burada saxlama müddəti uzadılarkən 10 yaşından böyük uşaqların məsələyə dair münasibəti öyrənilir və nəzərə alınır.

Yuxarıdakıları nəzərə alsaq, reabilitasiya dövrünün müddətliyi məsələsi, əslində reabilitasiya prosesinə daxil edilmiş şəxsin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı olmalıdır. Şəxsin reabilitasiya prosesinin çevikliyi və tezliyi paralel olaraq, şəxsin reabilitasiya prosesinə şüurlu daxili ilə bağlı mümkündür. Reabilitasiyanın müddətliyi məsələsi o zaman mümkündür ki, reintegrasiya üzrə qanuni tənzimləmə imkanları olsun.

Reabilitasiya sxemi.

Reabilitasiya sxemi		
İlkin qiymətləndirmə		
Xidmətlər		
Təkrar qiymətləndirmə		
Xidmətin nəticəsinə dair monitorinq		
Reintegrasiya üçün keçid dövrü		
Reintegrasiya		
Monitorinq		

Reintegrasiya/integrasiya: zərərçəkmişin reintegrasiya və ya integrasiyası, şəxsin öz ailəsinə, icmasına yenidən qayıtması və ya onun üçün yeni olan digər münasib müsbət əhatədə yaşaması üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlərdir. Fiziki qayıdışla yanaşı reintegrasiya /integrasiya prosesində zərərçəkmiş şəxsin öz sosial mühitinə bərpası və uzunmüddətli sosial iqtisadi xüsusiyyətlərin təmin edilməsi nəzərdə tutulur.

17.2. İnsan alverindən zərər çəkmiş şəxslərə reintegrasiya dövründə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq dövlət büdcəsi və digər mənbələr hesabına Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi məbləğdə müavinət ödənilir.

Əsas ana yasamız olan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Ölkədə ilk olaraq bu tip proqram “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının 28.06.2005-ci il tarixli, 958-IIQ sayılı Qanununda öz əksini tapıb. Növbəti, Məişət zorakılığının aradan qaldırılması haqqında Qanun oldu. Daha konseptual bir sənəd isə, Sosial Xidmət Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu idi. Bu sənəddə, məhz həssas vəziyyətdə olan əhali qrupunun reabilitasiya və reintegrasiyasının həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutan xidmət paketləri diqqəti cəlb edir.